

Originalni naučni rad

UDK 398.4(=135.1)(496.5+497.11)

2-548.5:39(=135.1)(496.5+497.11)

Dragan M. Stojanjelović*

West University of Timișoara

TRANS KOD VLAHA U JUŽNOJ I JUGOISTOČNOJ ALBANIJI I KOD VLAHA U HOMOLJU – KOMPARATIVNA ANALIZA

Apstrakt: Fenomen transa, stanja svesti koje je po svojim manifestacijama veoma slično stanju smrti, oduvek je fasciniralo čoveka, podstičući njegovu radoznamost. Nauka još uvek nije našla izlaz iz ovog mističnog, intrigantnog i zamršenog lavirinta ljudske psihe, pojave koje se dešava unutar čovekovog nevidljivog bića. Reč je o raznim manifestacijama čovekove duše, koja je za Junga “njajneprozirnija i najnepristupačnija tvorevina sa kojom se ikada bavila naučna misao”.

Cilj rada je da se uoče sličnosti ili razlike u simptomima, manifestacijama i funkciji fenomena mističnog transa kod Vlaha u južnoj i jugoistočnoj Albaniji i kod Vlaha u Homolju, primenom metoda komparativne analize i analize sadržaja u građi prikupljenoj terenskim istraživanjima, informacijama dobijenim od kazivača i objavljene i nama dostupne etnografske i druge građe. Prilikom analize građe, u simptomima i manifestaciji transa kod obe etničke grupe Vlaha primećene su određeni elementi koji ukazuju na postojanje nekih arhaičnih crta, kao što su obredna smrt, vaskrsenje neofita, medijacija i postojanje pomoćnih duhova.

Ključne reči: trans, mistično-trnsne ličnosti, Vlasi, Albanija, Homolje

Uvod

Mistično stanje transa je od davnina imalo posebno mesto i značaj u religioznom životu antičkog čoveka na prostoru Balkana. Ovaj vid izmenjene svesti, predstavljao je nastojanje zajednice da preko pojedinaca zaviri s one strane granice koja oivičuje profanu realnost, pokušavajući da pronikne u obrasce koji se izdižu iznad čiste koincidencije. Kao specifičan vid religijskog ponaša-

* stojanjelovic.dragan@jjzmaj.edu.rs

nja, opstaje sve do početka XXI veka, tako da je u pojedinim ruralnim oblastima Balkana ovaj oblik transcedentnog iskustva smatran darom koji se dobija od natprirodnih entiteta, a kontakt sa njima privilegijom koju su imali samo određeni, izabrani članovi zajednice. Ove ličnosti su u seoskim sredinama kao socio-religijskim zajednicama, imale poseban društveni status, pre svega zbog njihove mediatorske uloge. Budući da su se svojom sposobnošćisu izdvajale od zajednice profanih, njihov status je neretko korelirao sa statusom sveštenika, naročito u onim sredinama gde je uticaj crkve i njenog učenja bio neznatan. U tom kontekstu, ne možemo a da ne pomenemo ontološku potrebu čoveka za komunikacijom sa metafizičkom realnošću, naročito u teškim i za zajednicu presudnim i bezizlaznim situacijama. Imajući u vidu ovu činjenicu, prepostavili smo da je trans, kao specifičan oblik magijsko-religijskog iskustva i prakse, i reziduum drevnih kultova, uspeo da se bar fragmentarno očuva do novijeg doba, unutar onih narodnih mikro-sredina Balkana, gde su u značajnoj meri opstali arhaični način razmišljanja i magijski mentalitet i praksa.

Za kreiranje sopstvenog pogleda na svet, tradicionalne zajednice koriste jezik i intuitivnu spoznaju svog ekološkog i kulturnog okruženja. Nesumnjivo da je veliki deo ove spoznaje empirijske prirode i da predstavlja produkt iskustva koji se generacijama taložio u kolektivnom umu jednog naroda, formirajući njegovo kulturno nasleđe. U skladu sa svojim kulturnim obrascem, svaka zajednica nalazila je način da uspostavi mističnu vezu sa sakralnim. Varijabilni karakter manifestovanja ovog oblika komunikacijskog vertikalizma predstavlja produkt i emanaciju raznih kulturnih modela i tradicija u kojima se fenomen projavljava. U tom smislu, u antropološkoj studiji *Ritualni trans*, autora Dragoslava Antonijevića, ova religijska praksa je posmatrana u jednom širem balkanskom kontekstu, neodvojivo od njene ritualne komponente. Pomenutu studiju navodimo kao prvu u „balkanskoj etnologiji“ u kojoj se „istražuje trans opsednutosti natprirodnim bićima u ritualima: *anastenarije* (Grčka), *rusalje* (Srbija) i *kalušari* (Rumunija), kao zajednička pojava sa istim imeniteljem“ (Antonijević 1990, 7).

Cilj rada je da se uoče sličnosti ili razlike u simptomima, manifestacijama i funkciji fenomena mističnog transa kod Vlaha u južnoj i jugoistočnoj Albaniji i kod Vlaha u Homolju, primenom metoda komparativne analize i analize sadržaja u građi prikupljenoj terenskim istraživanjima, informacijama dobijenim od kazivača i objavljene i nama dostupne etnografske i druge grde. Važno je istaći da je rad napisan sa namerom da se, pre svega, skrene pažnja na postojanje ovog vida izmenjene svesti i kod pripadnika vlaške zajednice na jugu i jugoistoku Albanije, tim pre, što prema našim saznanjima, o tome ne postoje opsežnije naučne studije i radovi koji bi potvrdili postojanje istog kod pomenute populacije, iako je ovaj fenomen, slobodno možemo reći, bio česta pojava unutar ove etničke grupe. S druge strane, religiozni trans kod Vlaha u istočnoj Srbiji, često je bio predmet naučne pažnje i istraživanja. U pokušaju da objasne poreklo, značenje i funkciju transa kod ove etničke zajednice, pored etnologa, značajne

napore uložili su psihijatri, arheolozi, etnomuzikolozi i dr. Među mnogobrojnim naučnim imenima koja su svoja istraživanja posvetili ovoj temi, vredni su pomena etnolozi Slobodan Zečević, Dušan Bandić, Dragoslav Antonijević i Danijel Sinani, arheolog Miloje Vasić, neurpsihijsatri Milorad Dragić i Vladimir Jakovljević i etnomuzikološkinja Andrijana Gojković. U svakom slučaju, ovo je dodatni razlog da se fenomenu mističnog transa posveti dužna pažnja, kako bi stručna javnost primenom dodatnih metoda istraživanja i analize građe, ovaj problem sagledala kroz prizmu antropoloških teorija i time napravila još jedan korak ka boljem upoznavanju i razumevanju ovog oblika religijskog ponašanja i iskustva. Važno je istaći da rad neće sadržati detaljne opise simptoma i manifestacija ove društveno-religijske pojave, pre svega zato što je ona na više mesta u navedenoj literaturi podrobno opisivana.

Za potrebe ovog rada bio je sastavljen kratak upitnik sa pitanjima koja se odnose na teritorijalno rasprostranjeње mističnog transa kod obe etničke grupe Vlaha, deksripciju simptoma i manifestacija, period njegovog ispoljenja, eventualnu povezanost sa ženskim mitološkim likovima *dzâne*, kao uzročnici-m transa i moguć specijalan status mistično-transnih ličnosti unutar obe zajednice. Kada je u pitanju istraživanje fenomena mističnog transa kod vlaške zajednice na jugu i jugoistoku Albanije, neophodno je reći da su glavni izvor informacija za naš rad bili odgovori na pitanja iz upitnika, dati od strane Thanasa Media, Andona Krista i još nekoliko informnata*. Podaci iz romana *Poslednja reč Sokrata Bube*¹, čiji je autor pomenuti informant Thanas Medi, korišćeni su kao sekundarni izvor, s obzirom da su nas ostali kazivači upućivali na pasuse koji, kako i sami tvrde, verodostojno i do detalja opisuju manifestaciju stanja transa. Bitno je naglasiti da su naši informanti bili očevici ovog fenomena, bilo

* Rad predstavlja sintezu terenskih istraživanja tradicionalne kulture homoljskih Vlaha, vršenih fragmentarno od početka 1990-tih i istraživanja tradicionalne kulture Vlaha južne i jugoistočne Albanije, obavljenih tokom 2020. i 2021. godine. Dobrom voljom i strpljenjem kazivača i informanata, deo bogate terenske građe, sačuvan je i prezentovan, u prvom redu, naučnoj javnosti. U tom smislu, reči najtoplje zahvalnosti, dugujem pre svega informantima sa prostora južne i jugoistočne Albanije, gospodjim Mireli Mushu, gospodi Thanasu Mediu, Andonu Kristu, Mihalu Epirotu i Zisi Mushi, kao i gospodri Mariji Nikolovoj iz Republike Severne Makedonije, čije su nam informacije bile od izuzetnog značaja u komparativnoj analizi fenomena mističnog transa kod obe etničke grupe Vlaha.

1 Roman *Poslednja reč Sokrata Bube*, albanskog pisca vlaškog porekla Thanasa Media, proglašen je za najbolje literarno delo objavljeno 2013. godine, što pomenutom autoru donosi prestižnu nagradu koja je dodeljena od strane Ministarstva kulture Albanije. Reč je ljubavnoj priči glavnih junaka Sokrata Bube i Katerine Koleba, ali i o životnim pričama ostalih ličnosti koje su svojim karakterom, mentalitetom i načinom razmišljanja utkani u priču sa neočekivanim epilogom. Međutim, kroz životne priče naizgled malih ljudi, književnoumetničkim stilom ispričana je priča o tradicionalnom životu poslednjih nomada Balkana, u trenutku njihovog prelaska na sedelački način života. U pravom smislu te reči, do najsitnijih detalja opisani su skoro svi segmenti tradicionalne kulture Vlaha koji su se bavili nomadskim stocarstvom. U romanu je data deskripcija običaja, verovanja, igre, nošnje, enterijera koliba od ražene slame i pejzaža u kome su se *Rămăni* (Vlasi) nomadi na jugu Albanije nastanili. U tom smislu, smatrali smo za opravdanim da ovaj roman uzmemo kao jedan od izvora za temu kojom se bavimo u ovom radu.

da je reč o mistično-transnim osobama koje su bile u njihovom bližem ili daljem srodstvu ili su članovi seoske zajednice. U tom smislu, važno je reći da će rad biti koncipiran i prilagođen fondu informacija koji nam stoe na raspolaganju, ne gubeći iz vida njegove predstavljene ciljeve. Od izuzetne važanosti jesu informacije dobijene ljubaznošću informantkinje Marije Nikolove, a koje imaju naročit komplementarni značaj, jer svedoče o tome da je fenomen padanja u trans postojao i kod Vlaha Gramostena, naseljenih u okolini Soluna. U ovom radu polazimo od hipoteze da je trans, kao instrument mistične komunikacije sa sakralnim, postojao i kod jednog dela pripadnika vlaškog etniciteta na jugu Balkana i da se uočena analogija sa simptomima i manifestacijama ovog stanja izmenjene svesti kod mistično-transnih ličnosti u istočnoj Srbiji može objasniti analogijom sa mitsko-religijskim sistemom kod severnih, podunavskih Vlaha, te da su ti najstariji slojevi religijskog nasleđa njihov zajednički imenitelj i ono što ih povezuje, između ostalog i u ovom kontekstu. Budući da se komparativna analiza odnosi na fenomen transa koji je postojao kod obe etničke grupe, rad će biti ograničen na prostor Homolja (predočena celina istočne Srbije) i južne i jugoistočne Albanije (deo etničkog prostora južnih Vlaha).

U radu će biti upotrebljen tradicionalni egzonim Vlasi, kao krovni naziv za obe etničke grupe, pri čemu ne treba izgubiti iz vida da se naziv *severni Vlasi* (*Rumâñii* – unutrašnji nazivi etničke autoidentifikacije Vlaha u Homolju i istočnoj Srbiji) kao etnonim odnosi na pripadnike, koji, kako lično smatram, po svojim etnološkim i etnolingvističkim karakteristikama i autoidentifikaciji pripadaju rumunskom kulturnom entitetu, dok se ime *južni Vlasi* (*Rrămăñii/ Armâñii* – autonimski naziv na govoru Vlaha sa juga Balkanskog poluostrva) u ovom radu vezuje za aromunsku etničku grupu koja naseljava okruge i distrikte južnog i jugoistočnog dela Albanije.

Fenomen transa kod Vlaha u južnoj i jugoistočnoj Albaniji i kod Vlaha u Homolju – komparativna analiza

Istraživajući fenomenologiju stanja izmenjene svesti kod mistično-transnih ličnosti u Homolju, pokušali smo da ovu vrstu trascedentnog iskustva sagledamo u kontekstu širih društvenih implikacija i konsekvenci, sa ciljem da se identificuje eventualno postojanje ekstatičkih iskustava sličnih ovim, unutar drugih tradicionalnih zajedica na prostoru Balkanskog poluostrva. Vođeni motivom da u osnovi narodne religije, kao jednog od segmenata tradicionalne kulture pripadnika romanskog etničkog i kulturnog areala na Balkanu, postoji zajednička baza i mnogobrojni analogizmi, pretpostavili smo da se ovaj vid magijsko-religijske prakse i iskustva može verifikovati i kod Vlaha na jugu Balkanskog poluostrva. O pripadnicima ove etničke grupe i o njihovoj tradicionalnoj kulturi možemo saznati mnogo toga iz pera eminentnih istraživača i trudbenika na

polju etnologije i folkloristike, kao što su Gustav Weigand, Pericle Papahagi, Grigore Tocilescu, Teodor Capidan, Tache Papahagi, Maurice Scott Thompson, Alan John Bayard Wace, Arnold Bojerman, Pol Henri Stal, Nikolas Hemond, Dragoslav Antonijević, Emil Ţîrcomnicu i dr.

Konsultujući stručnu literaturu, naišli smo na podatak da se kod Vlahinja u okolini Velesa poštuje tabu manuelnih aktivnosti u sredu „čim zađe sunce“ i u četvrtak, kako ih u toku noći ne bi napadale *gioie*² „od kojih padaju u trans“ (vidi Antonijević 1982, 169). Grigore G. Tocilescu, eminentni rumunski istoričar i folklorista, navodi da kršenje mnogobrojnih tabua vezanih za pomenuta mitološka bića, reperkusira razne psihosomatske poremećaje kod ljudi. Narod ove poremećaje i bolesti, uzrokovane negativnim dejstvom ženskih mitoloških bića *dzâna*, naziva *loari dinafoără* [uzetost od spolja], *hali*, *loarea albelor* [(ob)uzetost od vila] ili *luat di vimtu* [(ob)uzeti od vetra] (vidi Tocilescu 1900, 231–240). Vajgand zapaža da Belimaci u časopisu Makedonija I, 19, za ova mitološka bića upotrebljava naziv *Vinturitse* (Vajgand 1997, 104). Kod Vlaha u Homolju i u ostalim delovima istočne Srbije, takođe, nailazimo na identična verovanja, kada je reč o vrstama tabua³, njihovom kršenju i psihosomatskim poremećajima koji slede kao posledica kršenja istih. Od posebne važnosti za problem koji se obrađuje u ovom radu, jeste skoro potpuno identičan naziv za mitološka bića i za stanje uzrokovano njihovim negativnim dejstvom, koje srećemo kod obe etničke grupe Vlaha. Naime, u Homolju i istočnoj Srbiji, za osobe koje su obolele usled kršenja nekog od tabua vezanog za ovu vrstu ženskih mitoloških bića, frekventne su sintagme *luvat dă/đe vânt/vântur* ili *șoimanili* [(ob)uzet od vetra/vetrova ili šojmana], pri čemu *vânture/șoimană* u narodnoj religiji homoljskih Vlaha, između ostalog, figuriraju kao demoni transa. Pritom, na ovom mestu valjalo bi podvući da je kod južnih Vlaha zabeleženo verovanje, da neke osobe usled zanesenosti i vidne odsutnosti pažnje koja je uzrokovana „(ob)uzetošću vetrom“, mogu da komuniciraju sa dušama mrtvih (vidi Tocilescu 1900, 239). Podaci do kojih smo došli prilikom konsultovanja etnološke građe, bili su dovoljni da probude radoznalost i želju za daljim istraživanjem i utvrđivanjem postojanja fenomena mističnog transa i kod Vlaha na jugu Balkanskog poluostrva.

-
- 2 Naziv *gioie* predstavlja eufemizam za ženska mitološka bića koja u kulturama drugih balkanskih naroda koreliraju sa mitološkim bićima poznatim pod nazivom *iele*, *zâne*, *sânzâiene*, *zanë*, *vile*, *samovile*, *kaloukurades* itd. Kod južnih Vlaha, najčešći naziv za pomenuta mitološka bića je *dzâne*, dok se kao eufemizmi često upotrebljavaju imena: *albile* (bele), *mushatile* (lepotice), *bunile* (dobre), *hâriosile* (radosne), *dultsile* (slatke), *argandele* (srebrne) (vidi Vajgand 1997, 104–105). Kada je u pitanju etimologija naziva *gioie*, ovo ime možemo povezati sa aromunskim nazivom za četvrtak – *gioi*.
- 3 Na osnovu analize folklorne građe, ovaj kodeks tabua može se podeliti u dve grupe: one koji se odnose na manuelne aktivnosti tokom određenih praznika, kada su ova mitološka bića prisutna u socijalnom prostoru i one koji se odnose na prekršaje vezane za njihov prostor. Kod obe etničke grupe Vlaha, kršenje pomenutih tabua reperkusira veliki broj psihosomatskih poremećaja, kao što su opšta slabost tela, utrnulost, paraliza, ludilo, epilepsija, slepilo, dečije bolesti, neplodnost, čak i smrt.

Prema informacijama dobijenim od kazivača, fenomen padanja u trans bio je raširena pojava, isključivo vezana za vlaško stanovništvo koje je živelo nomadskim načinom života ili je sa nomadskog tipa stočarstva prelazilo na sedelacki način života. Držeći se planinskih krajeva koji su obezbeđivali dobru ispašu, deo ovog stanovništva, za koje je bilo karakteristično nomadsko stočarstvo, sa svojim mnogobrojnim stadima stalno je menjalo mesto svog prebivanja. Oni su u hladnijem periodu godine, krećući se kotlinama i dolinama reka, stizali sve do oblasti Jadranskog i Jonskog primorja, gde su zahvaljujući pogodnim prirodnim uslovima imali bogatu i sigurnu ispašu, da bi se već u rano proleće upućivali ka planinskim vencima Pinda. Gde god da su se kretali, oni su sa sobom nosili obeležja njihove materijalne i duhovne kulture. Jedno od tih obeležja koje ih čini osobenim u odnosu na ostalo stanovništvo južnog Balkana, jeste padanje u trans.

Za stanje izmenjene svesti, lokalno stanovništvo u južnoj i jugoistočnoj Albaniji koristi izraz *câdere cu morțiă* [padanje sa mrtvima], dok za osobe koje padaju u trans upotrebljava isključivo sintagmu *ațeale cai cadu cu morțiă* [one koje padaju sa mrtvima]. U Homolju se koristi skoro identičan naziv za stanje transa – *cădeare* [padanje], dok je za mistično-transne ličnosti frekventno nekoliko izraza, poput *vrâjătuori* [vračare], *muieriți care cad* [žene koje padaju], *ai căduți* [oni koji padaju], *ai vâlvoși* [viloviti] i *vâlva* [vila]. Poslednja dva naziva jasno upućuju na ženska mitološka bića, kao uzročnike transa.

Slika 1. Vlasi iz Homolja. Detalj sa svadbe Jorgovana Čokonica iz Laznice (Laznica, opština Žagubica, Srbija, poč. 1940-tih). Izvor: Privatna kolekcija Dragana M. Stojanjelovića.

Fenomen padanja u trans je bio karakterističan za područje južne i jugoistočne Albanije, oblasti u kojima je koncentracija vlaškog nomadskog stanovništva bila nešto veća. Reč je o oblastima Saranda, Đirokastra, Permeta,

Kolonja, Korča i krajevima sve do Elbasana, područja Albanije koja su činila deo nekadašnje teritorije istorijskog Epira. Inače, pomenute okruge i distrikte u Albaniji, pored Vlaha koji su se bavili nomadskim stočarstvom [*Rrāmāñii nomañ*], naseljavaju Vlasi koji žive sedelačkim načinom života [*Rrāmāñii a di locu*]⁴. Ova oblast ujedno važi za jedan od tradicionalnih demografskih rezervoara, odakle su Vlasi, zbog nepovoljnih istorijskih zbivanja, migrirali u razne delove Balkanskog poluostrva i srednje Evrope. Istraživanjem fenomena transa obuhvaćene su obe socio-ekonomski grupe vlaške populacije sa teritorije južne i jugoistočne Albanije. Konstatovano je da je samo nomadskim Vlasima bila poznata praksa *padanja sa mrtvima*, dok su njihovi koetnici za koje je karakterističan sedelački način života, *ad unum* izjavljivali da im nije poznat fenomen padanja u trans ili da nikada nisu čuli za ovakavu pojavu kod pripadnika njihovog naroda u Albaniji. Ova konstatacija nas navodi na zaključak da unutar ove populacije nisu postojali bliski kontakti između pripadnika pomenutih socio-ekonomskih grupa, budući da je reč o fenomenu koji je po svojim simptomima i manifestacijama neobičan i intrigantan⁵.

Prema izjavi kazivača Media, broj slučajeva padanja u trans i broj mistično-transnih ličnosti, drastično opada i skoro da isčeza krajem sedamdesetih godina prošlog veka. Informant Andon Kristo, izjavljuje da su se poslednja padanja dogodila pre 1990. godine, dok Ndrea Trasha napominje da je njegova tetka Stamato Trasha, poslednji put imala iskustvo transa 1992. godine. Međutim, kod kazivača Mirele Musha nailazimo na podatak da je mistično-transna ličnost F. Musha, *padala sa mrtvima* od 1970. do 2005. godine. Analizom podataka koji se odnosi na vreme poslednjih, nešto masovnijih padanja u trans, zaključujemo da je reč o periodu koji odgovara momentu prelaska Vlaha nomada na sedelački način života i njihovoj integraciji u novi društveno-politički sistem. Samo sporadično, ovaj fenomen opstaje sve do prve decenije XXI veka u ruralnim oblastima južne i jugoistočne Albanije, kao što je to slučaj u Homolju, odnosno istočnoj Srbiji. Neophodno je reći da smo,

4 Kada je reč o broju pripadnika ove etničke grupe i njihovom udelu u ukupnom broju stanovnika Albanije, veoma je teško pružiti egzaktne podatke, s obzirom na to da je za najveći deo vlaške populacije karakteristična etnička mimikrija. Iz pomenutih razloga, jedan deo albanskih Vlaha se na zvaničnim državnim popisima deklarišu kao pripadnici albanskog ili grčkog etničkog korpusa, tako da prema podacima iz poslednjeg popisa iz 2011. godine, u Albaniji živi 8266 stanovnika koji su se izjasnili kao pripadnici ove nacionalne manjine.

5 Naš zaključak, da do momenta integracije Vlaha nomada u nov društveno-ekonomski sistem nakon Drugog svetskog rata, nisu postojali intenzivniji i bliski kontakti ove socio-ekonomski grupe sa koetnicima koji su stalno nastanjivali sela i gradove južne i jugoistočne Albanije, potkrepljuje i kazivanje informanta Andon Krista: „Život Vlaha nomada nije imao nikakve veze sa onim Vlasima koji su nastanjivali sela ili gradove. Ovi su planina, živeli su na bačijama, sa svojim porodicama. Imali su velike porodice, sa brojnim sinovima i kćerima. Tako je bilo sve do 1950. godine. Međutim, kasnije, nakon njihovog nastanjivanja po selima i gradovima, odvijao se proces osavremenjavanja. Posle ovog procesa, nakon dužog niza godina, počelo je sa povezivanjem i komunikacijom, budući da smo jedan narod.“ (26. 04. 2021, Elbasan)

Slika 2. Potomci Vlaha nomada iz južne Albanije. Taqi Nikolla Kristo Çaraoshi (1903–1986) i Kostandina Niko Kristo Diturea (1908–2003) sa familijom (Andon Poč, okrug Đirokastro, Albanija, 1968).

Izvor: Privatna kolekcija Andon Krista.

prilikom istraživanja ovog fenomena, zabeležili imena deset osoba koje su imale iskustvo mističnog transa i mesta njihovog prebivanja, kao i primere nekoliko osoba ženskog pola čija imena neće biti navedena u radu⁶. Vlastita imena ovih žena transkribovana su i navedena u izvornom obliku, onako kako ona glase na faršerotskom govoru aromunskog dijalekta, govornog jezika Vlaha južne i jugoistočne Albanije. Reč je o sledećim mistično-transnim ličnostima: *Lena Jorji Nacicu*, (supruga Vasila Nacicu) iz naselja Kakoz, okrug Đirokastra; *Gucea Gaci Shituni*, (supruga Hrista Shituni-a) iz naselja Andon Poč, okrug Đirokastra; *Ollga Gelu Thom* (supruga Xhoxh Tom) iz naselja Andon Poč; *Lecsa Gelu Duca* (supruga Xhoxh Duka) iz naselja Andon Poč; *Lecsa Miha Medi* (supruga Kiciu Medi-a) iz naselja Kakoz, okrug Đirokastra; *Lecsa Vasil Cambi* (supruga Nidha Çambi-a); *F. Musha* (F. Muša) iz naselja Potrâz, okrug Fjer; *Stamato Trasha* iz naselja Skara, okrug Valona, distrikt Saranda; *Lena Poci* iz Valone, distrikt Saranda. Ovom spisku mistično-transnih ličnosti ženskog pola, dodajemo ime, za sada, jedino zabeleženog muškarca koji je imao iskustvo transa. Reč je o *P. Bello* iz naselja Gjat u okrugu Đirokastra. U kontekstu prethodno rečenog, primeće- no je da su među kazivačima sve osobe rođene do kraja šezdesetih godina XX veka, bile direktni očevici ovog fenomena. Informantima rođenim nakon sedamdesetih godina, padanje u trans poznato je, pre svega, iz kazivanja roditelja ili starijih članova njihovih porodica i familija.

Kada je u pitanju način na koji su određene osobe iz stanja konvencionalne, ulazile u stanje izmenjene svesti, neophodno je u kratkim crtama raz-

6 Iz informacija koje smo dobili ljubaznošću kazivača Mirele Mushe, primetili smo da je glavni razlog njihove želje da ostanu anonimni, zapravo, osećaj stida mlađih članova porodica, koji su zbog savramenog načina života i uticaja globalizacije i asimilacije, u velikoj meri otuđeni od tradicionalne kulture svojih predaka.

motriti šta je to što predstavlja glavni uzrok i impuls za ovaj oblik promene na nivou ljudske psihe. Za indukciju u stanje transa, kod mistično-transnih ličnosti obe etničke grupe Vlaha, nije zabeležena upotreba psihoaktivnih supstanči, akustičkih nadražaja ili izvođenje obrednih igara. Na osnovu svedočanstava informatora, ženska mitološka bića, pomenuta na početku ovog dela rada, ne predstavljaju agense transa, iako u publikovanoj etnološkoj građi na dva mesta nailazimo na informaciju da je trans kod Vlahinja uzrokovani dejstvom ženskih mitoloških bića *gioia*, odnosno *dzâna*. Interpretacijom građe, uočavamo da je u slučaju mistično-transnih ličnosti sa juga i jugoistoka Albanije, trans uzrokovani opsedanjem dušama pokojnika. Na to upućuju opis Naste, lika iz pomenu-tog romana, koja u stanju kataleptičkog transa svoje telo u potpunosti prepušta natprirodnom entitetu koji ga okupira. Objašnjenje koje smo naknadno dobili, kao odgovor na naše pitanje iz upitnika, da je to *više bila predaja, prepuštanje sebe "mrtvima"*, *"neutralanost"* prema samoj sebi, lokalni naziv za stanje transa *cădereea cu morțiă* [padanje sa mrtvima], kao i stav zajednice, ukazuju na to da je u pitanju tipičan primer transa uzrokovanih opsednutošću natprirodnim entitetima, u ovom slučaju, dušama preminulih. Unutar zajednice, ovaj fenomen je smatran voljom *tîhi* (usuda). Kao što je to slučaj sa ostalim darovima i doga-dajima u ljudskom životu, sposobnost *cădereea cu morțiă* određuju *mire*, vile-su-đaje koje treće noći po rođenju poséćuju dom novorođenčeta, kako bi mu odredile sudbinu. Na bazi informacija kojim raspolaćemo, možemo zaključiti da sposobnost padanja u trans i medijacije nije naslednog karaktera i ne prenosi se na mlade članove unutar jedne porodice, kao što je to slučaj sa magijskim znanjima i veštinama. Kod obe etničke grupe, trans predstavlja produkt izbora natprirodnih enteta, s tim što su to kod južnih Vlaha, duše mrtvih članova zajednice, dok kod severnih Vlaha uzročnici transa predstavljaju ženska mitološka bića *șoimanîli/vânturli*.

Trans je kod Vlaha nomada, prema svedočenju kazivača, bio vezan isključivo za pripadnice ženskog pola, za razliku od stanovništva istočne Srbije, gde su sposobnost kontakta sa natprirodnim posedovali i pripadnici muške po-

Slika 3. Mistično-transna ličnost Gucea (Iorga) Shituni sa suprugom Hristom i porodicom (Andon Poć, okrug Đirokastra, Albanija, poč. 1960-tih). Izvor: Privatna kolekcija Andona Krista.

pulacije . Pritom, valjalo bi podvući da su članovi zajednice jasno pravili razlike između psihotičnih stanja, raznih oblika nervne rastrojenosti i epilepsije s jedne strane i transa, kao posebnog stanja izmenjene svesti⁷.

Prilikom istraživanja ovog fenomena, kod obe etničke grupe, konstatovano je odsustvo ritualne komponente. Igra, muzika, zajedništvo, upotreba obrednih rekvizita, glumovanje, obilazak domova i naselja, elementi koji konstituišu ritualnu komponentu anastenarijskog i kalušarskog obreda, u slučaju južnih (u Albaniji) i severnih Vlaha (u Homolju), nisu evidentirani.

Neophodno je dodati da je u južnoj i jugoistočnoj Albaniji, kod subjekata opsednutosti evidentirana transformacija glasa, kao što je to bio slučaj kod nekih azijskih šamana, za koje se verovalo da su kao medijumi bili opsednuti dušama preminulih predaka. Na osnovu kazivanja naših informanata, ove žene su u stanju transa *zbura cu multi boati*, *cu boati di omi ni ti avia mort* [govorile raznim glasovima, glasovima ljudi koji behu mrtvi]. Ovakva sposobnost, kao posledica dejstva spoljašnjih agenasa, za pripadnike ove zajednice predstavlja jednu od najupečatljivijih osobina koju navode svi informatori. Kod mistično-transnih ličnosti u Homolju, prilikom terenskih istraživanja nije evidentiran ni jedan slučaj transformacije glasa, kao posledica opsednutosti, u trenutku meditacije i prenošenja poruka preminulih živim članovima zajednice (vidi Stojanjelović 2020, 243–247).

Slika 4. Mistično-transna ličnost Gucea (Iorga) Shituni sa porodicom (Andon Poč, okrug Djirokastra, Albanija, poč. 1060-tih).

Izvor: Privatna kolekcija Andona Krista.

7 Osobe koje su imale iskustva transa, u slučaju obe etničke grupe Vlaha, zajednica nije poistovećivala sa osobama koje su bolovale od *boala râă* (narodni naziv za epilepsiju u Homolju), odnosno od *bunda* (aromunski naziv za epilepsiju). Prema našim saznanjima, *bunda* je bila česta bolest među Vlasima koji su se bavili nomadskim stočarstvom, naročito među pripadnicima mlađe populacije. Terapija ove bolesti sastojala se, pre svega, od izgaranja pacijentovih tabana užarenim vatraljem.

U kazivanju informatora Marije Nikolove nailazimo na upotrebu samara⁸, kao jednog od rekvizita koga je mistično-transna ličnost iz okoline Soluna korištila u svrhu postizanja stanja transa i u ovom slučaju za preduzimanje mističkog putovanja i prodora u drugu egzistencijalnu ravan. Upotreba samara jasno nas upućuje na simbolično prisustvo konja, kao životinje koja je naročito u azijским šamanskim kulturama, prestavljala jedno od pomagala za postizanje stanja izmenjene svesti⁹. U kontekstu rečenog, važno je navesti i primenu tehnike neprekidnog gledanja po površini vode, kao načina indukcije u stanje transa. Važnost ovog izveštaja ogleda se i u tome, što nam isti pruža potvrdu o postojanju voljnog i ciljanog izazivanja transa, kako bi se u stanju izmenjene svesti došlo do neophodnih informacija, vezanih za pojedine članove ili celokupnu zajednicu. Inače, ovaj vid ulaska u stanje izmenjene svesti podseća na tehniku proricanja i komunikaciju sa onostranim kod žena padalica u Homolju¹⁰. Posmatrajući glatku površinu vode koja se nalazi u posudi, kao što to čine azijski šamani, mistično-transne ličnosti iz Homolja „ulaze u jednu drugu realnost u kojoj ne važi model i koordinate prostora i vremena ovog sveta, već je ovde reč o vidu realnosti gde se prošlost i budućnost, zapravo stiču u sadašnjosti. Površina vode, u ovom slučaju predstavlja kapiju za viđenje sakralnog, instrument za prodor u onostrano“ (Stojanjelović 2020, 354).

-
- 8 Baka kazivača Marije Nikolove, za vreme Prvog svetskog rata, skoro tri godine nije imala ni jednu informaciju o svom suprugu. Zabrinuta za njegovu sudbinu, zajedno sa svojom starijom sestrom i susetkom, odlazi kod devojke koja je široj zajedici bila poznata po vidovitosti, sposobnosti koju je ispoljavala u stanju transa. Kazivač izjavljuje da su se *one uputile de jednog potoka, izvan naselja, gde je devojka postavila samar i legla na ili ispod samara i intenzivno gledala u tekuću vodu i pala u stanje transa. Baba je upitala devojku: Da li vidiš Hrista? Da li je živ? Devojka nije direktno odgovarala na pitanja, već je proživiljavala situaciju u kojoj se nalazi moj deda. Pričala je kao da se njemu obraća: Beži Hrista, beži! Sakrij se iza kruške! Fiuuu! Fiuuu! Kakva te nevolja okružuje... Baci se na zemlju, Hrista, da te ne pogodi[...]*(23. jun 2021, Skoplje).
- 9 Objašnjavajući ulogu konja, kao mitsko-religijskog simbola u tradiciji mnogobrojnih azijskih kultura, Elijade napominje da ova životinja kao vodič duša „olakšava trans, ekstatički let duše u zabranjene predele. Simboličko ‘jahanje’ izražavalо je napuštanje tela, ‘mističku smrт’ šamana (Eliade 1990, 333). Životinja koja je milenijumima unazad imala najznačajniju funkciju u transportu ljudi i robe, konj ima svoju nezamenljivu ulogu u transportu duša unutar beskrajnog prostora jedne druge egzistencijalne ravnине. Interesantno je primetiti i analogiju sa upotrebotom kože bele kobile na kojoj šaman sedi u momentu svojih ekstatičkih putovanja. Prema Elijadeu, ova životinja predstavlja „mitsku sliku Smrti i, prema tome, uklapa se u ideologije i tehnike ekstaze“ (vidi Eliade 1990, 331–333).
- 10 Poput tunguskih šamana sa severa Mandžurije, kojima ogledalo pomaže da „vide svet“ ili mongolskih šamana koji mogu da vide dušu pokojnika „gledajući u ogledalo“ (vidi Elijade 1990, 129– 130), žene padalice u Homolju na glatkoj površini vode koja se nalazi u posudi, vide duše preminulih ili buduće događaje i scene iz života ljudi koji su kod njih „dolazili sa belegom“. Kazivač Dragomir Milojković u kratkoj deskripciji stare tehnike proricanja „gledanja u vodu“ navodi da izvesna врачара Mila iz Laznice, „beleg“ osobe kojoj se proriče stavlja na svoj dlan pored posude sa vodom, gledajući *naizmenično* u „beleg“ i u vodu, dok joj se ne pojavi slika. Ona ima vizije, ona ima svoj trans u kome se nalazi (Stojanjelović 2020, 354).

Kada je u pitanju vremenski okvir u kome dolazi do padanja u trans, interpretacijom građe utvrđeno je da je ono vezano za velike crkvene praznike, što koïncidira sa vremenskim intervalom u kome su mistično-transne ličnosti u Homolju padale u zanos. Međutim, od informatora Media i Krista saznajemo da ne postoji striktno pravilo, kada je u pitanju vreme ulaska u stanje izmenjene svesti. Prema informacijama kazivača Andona Krista, pored prazničnih dana, žene su u stanje zanosa ulazile i za vreme *svadbi, veselja, veridbi itd.* [...] *Moja sestra Vasilija videla je Guciui Gaci Shituni (suprugu Hrista Shitunia) [...] Gucea je imala brata Koli Spân. Preminula mu je supruga, veoma mlada, po imenu Tamba. Tog dana (misli se na dan kada je Vasilija prisustvovala činu padanja u trans – n. m., D. S.), ženio se sin Koli Spâna. Pitali su Guciui: Šta nam poručuje Tamba? Gucea je odgovorila: ostavi, neka ide da uzme nevestu. Ulazak u trans je mogao da se desi u bilo koje doba dana i noći, onog trenutka kada je duša pokojnika imala potrebu da uđe u telo odabrane osobe, kako bi članovima zajednice saopštila informacije bitne za njegovo stanje na onom svetu ili pojedinosti bitne za egzistenciju pojedinaca ili zajednice. Ovakva odstupanja od unapred predviđenog vremenskog termina za koje je bila vezana ova vrsta transcedentnog iskustva, evidentirano je i u Homolju, prilikom terenskih istraživanja. Dužina trajanja transa kod mistično-transnih ličnosti, u slučaju obe etničke grupe, najčešće je zavisila od broja posetilaca koji su dolazili sa namerom da razgovaraju sa preminulim članovima svoje zajednice. Kod homoljskih padalica, trans je obično trajao od petnaest minuta do čak tri ili četiri sata.*

Slika 5. Mistično-transna ličnost Lena Poci (1930) (Saranda, okrug Valona, Albanija, po 1990-tih). Izvor: Privatna kolekcija Thanasa Media.

Uočeno je da su simptomi koji najavljuju trans i izgled ljudi koji se nalaze u stanju izmenjene svesti, identični kod obe etničke skupine Vlaha. Prvi znak, kod žena iz južne i jugoistočne Albanije, kao i kod mistično-transnih ličnosti u Homolju, koji je ukazivao na to da će osoba pasti u trans, bio je neuobičajeno i prema izjavi Thanasa Media *teško opšte stanje tela.* Ulazak u zanos praćen je *glavoboljom, nesvesticom, grčevima u stomaku, da bi se na kraju transa činilo, kao da je žena polumrtva.* Telo joj je bilo *nepokretno, nije mogla govoriti i dani ma je ležala u krevetu.* U stanju katalepsije, oči ovih osoba su čvrsto zatvorene, sa „stegnutim usnama i

izuzetno bledim licem. Izgledala je kao da je sva krv iz nje istekla” (Medi 2020, 30). Takođe, konstatovano je odsustvo osjetljivosti na bol. Prilikom izlaska iz transa, evidentan je osećaj umora, duboke iscrpljenosti i potpune amnezije za događaje koji su se zbili za vreme mističnog zanosa. Neposrednom opservacijom osoba koje su se nalazile u stanju transa, kao i interpretacijom etnološke građe, utvrdili smo da ovo stanje svesti sadrži u izvesnoj meri svesnost koja je kompatibilna njenom konvencionalnom stanju, kao i to da u svesti mistično-transnih ličnosti postoji dvostruki sistem koji deluje paralelno u istom momentu. Naime, ove osobe, jednim delom svoje svesti reaguju na pitanja i događaje koji se odvijaju u njihovom okruženju, dok su u istom momentu prisutne i ostvaruju komunikaciju sa sakralnim svetom.

Slika 6. Mistično-transna ličnost Jana Janković, u trenutku ulaska u stanje izmenjene svesti (Milanovac, opština Žagubica, Srbija, 2001).

Izvor: Privatna kolekcija Dragana M. Stojanelovića.

Interpretacijom folklorne građe, nameće se zaključak da je u slučaju obe etničke grupe, osnovna funkcija ovih ličnosti, pre svega, medijacija između sakralnog i profanog, komunikacija na relaciji preminuli i živi članovi zajednice. Iako su neke od ovih žena iz južne i jugoistočne Albanije uspevale da dostignu određeni stepen profesionalizacije, poput *Lecsa Gelu Duca*, *Gucea Gaci Shituni*, *Leksa Miha Medi* i dr., prema našem saznanju i izjavi kazivača, iste nisu imale specijalan status unutar svoje društvene zajednice, osim toga što su bile omiljene kod njenih članova, zbog dara koga su posedovale i to naročito *one koje su sa velikom tačnošću prenosile poruke mrtvih*. Za razliku od njih, mistično-transne ličnosti u Homolju i istočnoj Srbiji, uspevale su da dostignu visok stepen profesionalizacije i društvene promocije unutar svoje zajednice. Respektabilnost i autoritativnost ovih osoba u Homolju, često je korelirala ugledu sveštenika u ruralnim sredinama. Međutim, ne treba izgubiti izvida činjenicu da je u oba slučaja postojao ambivalentan odnos dela zajednice prema ovim ličnostima, pre svega zbog njihove neobične sposonosti ulaska u stanje izmen-

jene svesti iz koga je izviralo njihovo metafizičko iskustvo. Konstantno prebivajući na granici između različitih egzistencijalnih ravnih ravni, ove osobe su odstupale od klišea standardnog pojedinca i svakodnevice zajednice. Iz tih razloga, mistične ličnosti su za jedan deo socijalne zajednice, naročito onaj deo koji je sa skepsom gledao na ovaj fenomen, predstavljale aberantne ličnosti, a sam čin padanja u trans smeštan je u kontekst šarlatastanstva i patoloških pojava. Ne treba zanemariti uticaje crkvenog učenja i rigoroznog odnosa komunističkih vlasti u obe države prema svim formama religijskog života koje nisu bili u skladu sa preovladavajućim pogledom na svet. Na ovom mestu, potrebno je naglasiti da ovi stavovi nemaju svoje korene u tradicionalnom poimanju ovog fenomena, već da su produkt uticaja koji dolaze izvan ovih kulturnih sredina, kao i to da ih zastupa samo jedan, i to manji deo zajednice. S obzirom na to da je konstatovana izuzetna potreba zajednice da preko mistično-transnih ličnosti i transa, kao specifičnog oblika metafizičkog iskustva i prakse, stupi u kontakt sa sakralnim svetom u kome prebivaju duše preminulih članova, ne možemo da isključimo mogućnost da su ove osobe ipak imale važnu ulogu unutar društvenog i religijskog života Vlaha pomenute oblasti, naročito za jedan deo ove populacije. Saveti, proročanstva i informacije koje su preko ovih ličnosti emanirali i dobijali formu ispoljenosti neispunjene realnosti metafizičkog sveta, bile su od velike važnosti za zajednicu, naročito u teškim i za nju presudnim trenucima, što je ove osobe, zapravo, izdvajalo iz mase profanih i davalо im status koji korelira stausu vrača u drugim zajednicama.

U terenskoj gradi i tekstu u romanu *Poslednja reč Sokrata Bube*, nailazimo na informacije u kojima je na živopisan i verodostojan način opisana scena koja u potpunosti podseća na atmosferu za vreme prazničnih dana u domovima padalica iz Homolja. Naime, u dvorištima i ispred slamnenih koliba mistično-transnih osoba iz južne i jugoistočne Albanije, obično je mnoštvo ljudi sedelo ili stajalo u dugim redovima, očekujući susret sa svojim pokojnicima. U dvorištu Naste, žene preko koje su u stanju transa, mrtvi komunicirali sa živim članovima zajednice, nalazila se „[...] grupu žena odevenih u crnini. Sa rukama prekrštenim preko stomaka, ukočenim i potpuno bledim licima, ličile su više na nekakave zaboravljene grobove, vekovima šibani vetrom, suncem i kišom. Jedna sa drugom, tiho su pričale dogovarajući se kako će razgovarati sa mrtvima [...]“ (Medi 2020, 235). U nizu analogija koje smo uočili prilikom analize teksta, treba reći da su i kod južnih (u Albaniji) i kod severnih Vlaha (u istočnoj Srbiji), pored osoba koje su se nalazile u stanju kataleptičkog transa, skoro po pravilu, nalazile žene, najčešće iz najbližeg srodstva. One su imale posredničku funkciju, koja se ogledala u tome što su prenosile poruke i tumačile ono što su padalice izgovarale mističnim i nerazumljivim rečnikom, veoma često *sotto voce*.

Postavlja se pitanje: Šta je to što zapravo osobe sklone padanju u trans čini intrigantnim, kako za članove zajednice, tako i za šиру javnost? Katalepsi-ja je stanje svesti koje po izgledu i manifestacijama najviše podseća na stanje

Slika 7. Starica iz naselja Vlaška (opština Ćuprija) komunicira sa svojim pokojnim sinom, posredstvom padalice Jane Janković (Milanovac, opština Žagubica, Srbija, 2001).

Izvor: Privatna kolekcija Dragana M. Stojanjelovića.

smrti. Povratak mistično-transnih ličnosti u konvencionalnu svest je doživljaj koji asocira na vaskrsenje iz stanja privremene, mistične smrti ili ponovno, mistično rođenje. Ove ličnosti imaju „privilegiju da se nakon svakog ekstatičkog putovanja (stanja veoma bliskog smrti), prelaska „rajskog brvna“, obilaska „onog sveta“ i susreta sa entitetima duhovnog sveta, uvek vraćaju sa tog puta bogatije za jedno novo saznanje i religijsko iskustvo“ (Stojanjelović 2020, 185). Ovakav vid komunikacije sa sakralnim svetom, svetom natprirodnih sila i dušama preminulih, kao i činjenica da taj privilegovani komunikacijski kanal mogu biti samo određene, od viših sila izabrane osobe, iste čine fascinantnim i privlačnim, naročito za one članove zajednice koji se nalaze u kriznim situacijama. Kada ljudi u tradicionalnim zajednicama najdu na neku prepreku koja za njih predstavlja nerešiv problem, na uobičajen i profani način, onda često pribegavaju metafizičkom rešavanju problema. Jedan od mehanizama koje im pruža njihova kulturna sredina, jeste „skliznuće u drugo stanje svesti i postavljanje pitanja“ (Harner 1980, 73). Budući da tu privilegiju komunikacije sa sakralnim, na takav način ne mogu da ostvare svi članovi zajednice, već samo privilegovani pojedinci, isti postaju ličnosti oko kojih se sabiraju ostali članovi te zajednice. Matić u kontekstu psihoanalitičke interpretacije ovog fenomena, ističe da враћ “koji je sam dokazao da može prevazići smrt vaskrsenjem, pomaze nam da je i mi prevaziđemo, na taj način što leči bolesnog, ukazuje nam na mogućnost da izbegnemo neku kob, ili nam omogućava da vođeni njegovim znanjem i sami podemo kroz muke kroz koje je prošao onaj koji nam je takvo proživljavanje podario” (Matić 1985, 165). Prema našim dosadašnjim saznanjima, iskustvo transa Vlahinja iz južne i jugoistočne Albanije, ni približno nije obezbedilo toliki spektar isceliteljskih moći zasnovanih na tajnom

znanju, magijskim veštinama, koje su posedovale mistično-transne ličnosti u Homolju i istočnoj Srbiji. Ove poslednje su zahvaljujući bogatstvu i intenzitetu njihovog mističnog iskustva, sticale određene moći koje su, prema verovanju zajednice, imale svojstva natprirodног. Prilikom terenskih istraživanja, često smo nailazili „na uverenja ljudi, da skoro sva saznanja o onom svetu, onostranoj topografiji i drami ljudske duše na njenom putu do rajskih polja, dugujemo zapravo osobama koje su ove oblasti nebeskih svetova videle, pomenuto iskusile i svoje iskustvo u momentu transa ispričale, baš kao što su to činili laponski ili zauralski šamani“ (Stojanjelović 2020, 186). Mišljenja smo, da uloga ovih ličnosti, unutar zajednice nomadskih stočara sa juga Balkana, nije ništa beznačajnija i manja za istu, naročito u sferi spiritualnog. Zbog konstantnog prebivanja u liminalnoj zoni profanog i sakralnog, ove osobe za zajednicu predstavljaju spiritualne figure, koje bi u određenom periodu, usled nedostatka ili slabog uticaja zvanične religije, mogле da predstavljaju supstitut za sveštenstvo. U tom smislu, ne treba zanemariti psihoterapijsku funkciju ovih ličnosti, tim pre što su njihovim posredstvom, duše mrtvih kod vlaške populacije u Albaniji i ženskih mitološka bića *vânturli/șoimăniți* kod Vlaha u Homolju, kao spiritualni entiteti učestvovali u životu zajednice, time što su „otkrivali kako će se odvijati njihov život [...] na koju će od bačija policija baciti svoje oči, na koga je od Vlaha došao red da se nađe u državnim zatvorima, koja će od snaha da se posvađa sa svojom svekrvom, koji će se par rastaviti, koja će od nerotkinja ostati trudna ili u kom će se pravcu odvijati zaruke koje su dogovarene još u kolevcu.“ (Medi 2020, 237). Nesumnjivo je da su mistično-transne ličnosti unutar tradicionalnih zajednica oba etniciteta imale važnu funkciju u održavanju socijalnih obrazaca, što je davalо osećaj integriteta i sigurnosti u kriznim momentima i kritičnim situacijama, te da predstavljaju mnogo više od kurioziteta unutar jedne socio-kultурне sredine.

Zaključak

Na osnovu interpretacije terenske i nama dostupne etnografske građe, došli smo do određenih zaključaka u vezi sa fenomenom transa, koji ujedno otvaraju nova pitanja na koja je neophodno dati odgovore. Baveći se fenomenom mističnog stanja transa kod Vlaha u Homolju, istraživali smo eventualno postojanje transcedentnog iskustva i prakse kod drugih naroda i etničkih zajednica na prostoru Balkanskog poluostrva, naročito kod pripadnika romanskog kulturnog areala. U tom smislu, neophodno je reći da nam nisu poznate informacije o tome da su preduzimana opsežna i sistematska istraživanja ovog fenomena, niti da postoje naučne studije koje bi na eksplicitan i podrobniji način ukazale na postojanje transa, kao uobičajene pojave i prakse u tradicionalnoj kulturi vlaške zajednice na jugu Balkanskog poluostrva. Ovaj problem nameće, kao što

je već napomenuto, niz otvorenih pitanja koja mogu biti bar delimično rešena budućim terenskim istraživanjima i posmatranjem ovog fenomena kroz prizmu raznih antropoloških teorija, naročito teorija oposednutosti.

Primenjujući metodu analize sadržaja i komparativne analize, uočeni su analogizmi u simptomima i manifestacijama transa kod vlaške populacije iz južne i jugoistočne Albanije i Vlaha iz Homolja i istočne Srbije. Prilikom analize građe, primećeni su određeni elementi koji bi mogli da ukažu na postojanje nekih arhaičnih crta kao što su obredna smrt, vaskrsenje neofita, medijacija i postojanje pomoćnih duhova. U tom kontekstu, veoma je bitno utvrditi eventualno postojanje konstitutivnih elemenata šamanizma u transu Vlaha iz južne i jugoistočne Albanije, posebno što se ovde „radi o stanju preko koga ljudsko biće dolazi u neposredan dodir sa natprirodnim, onostranim svetom” (Bandić 1990, 143).

Smatramo da je razumno, ako se zaključi da ovde nije reč o kolektivnoj histeriji ili masovnim vizijama. U pitanju su pojedinačni slučajevi unutar obe zajednice, koji, iako ne predstavljaju retkost, ne mogu se kvalifikovati kao masovna pojava. Budući da je postojanje ovog vida religijske prakse konstatovano i kod Vlaha južne i jugoistočne Albanije, ovaj etnicitet svrstava u grupu naroda koji su u okviru svoje tradicionalne kulture praktikovali ovu formu transpersonalnog iskustva. Istražujući ovaj segment religijskog života, smatramo da je fenomen padanja u trans, kod obe etničke zajednice, ne samo raširena, već i ukorenjena pojava u njihovom duhovnom biću, čineći time sastavni deo njihovog religijskog identiteta. S obzirom da je stanje transa bilo česta pojava kod severnih i jednog dela južnih Vlaha, pretpostavljamo da je činio sastavni deo religijskog i socio-kulturnog života ovih zajednica, kao što su to bili običaji iz verskog kalendara i životnog ciklusa ljudi. U svakom slučaju, deo pripadnika obe etničke grupe Vlaha, pored svog hrišćanskog obeležja i izloženosti procesu asimilacije i globalizacije, sve do kraja prve decenije XXI veka, za svoje najbitnije odluke u ličnom životu i životu zajednice, često su konsultovali mistično-transne ličnosti. U mnogim presudnim momentima, njihova medijacija između dve realnosti, kontakti sa natprirodnim entitetima, značili su mnogo za pojedine članove ovih zajednica.

Prilikom interpretacije etnografske građe, van prostora koji je obuhvaćen našim istraživanjima, evidentirana su ženska mitološka bića *dzâne/gioie* kao agensi transa kod pripadnika vlaške zajednice. Pretpostavljamo da je ovaj fenomen imao širi prostorni kontekst i rasprostranjenost, od onoga koji se pominje u ovom radu. Oskudnost informacija o prisustvu transa kod ostalih pripadnika vlaške populacije na jugu Balkana, može se objasniti i time što je ovaj vid „skliznuća u drugo stanje svesti” (Harner 1980, 73), bio nešto ređa pojava u delovima kulturnog i etničkog prostora južnih Vlaha izvan južne i jugoistočne Albanije, u poređenju sa učestalošću ovog fenomena kod severnih Vlaha u istočnoj Srbiji. U tom smislu, smatramo da bi to mogao biti jedan od razloga, što ovom

obliku religijske prakse ni izbliza nije posvećena dužna pažnja naučne javnosti, kao što je to slučaj sa fenomenom religioznog transa kod mistično-transnih ličnosti u istočnoj Srbiji.

Unutrašnji model sveta jednog naroda predstavlja produkt viševekovnog i milenijumskog iskustva i prakse u poimanju profane realnosti i sakralnog sveta. Moglo bi se reći da su ideje i vizije bile deo njihovog sopstvenog kulturnog nasleđa i da su crpljene iz iskustva i tradicije koje je zajednica imala u svojoj zbirci sposobnosti. Imajući u vidu da bi vantelesno iskustvo kao jedno od doživljaja stanja izmenjene svesti, moglo da bude pre svega psihološko stanje, odnosno stanje svesti, za nauku će to još dugo vremena ostati velika nepoznanica. Trans kao fenomen koji u sebi sadrži religijsku i socijalnu komponentu, u kontekstu Jungove koncepcije o kolektivnom nesvesnom, u ovom slučaju mogao bi da nagovesti postojanje biološke veze sa precima na nesvesnom nivou. Vizije bi, u tom smislu, mogle da budu originalni rukopis kolektivnog nesvesnog. Kod čoveka sa arhaičnim načinom mišljenja i percipiranja obe realnosti, verovanje u duhove i opažanje duhovnog „uvek iznova kidaju njegove veze sa vidljivim i opipljivim svetom i nameću mu izvesnost duhovne realnosti, čije zakone ima da sledi isto onako brižljivo i plašljivo kao i zakone fizičke prirode koja ga okružuje. Stoga on zapravo živi u dva sveta. Njegova fizička realnost je istovremeno i svet duhova“ (Jung 1990, 408).

Literatura

- Антонијевић, Драгослав. 1982. *Обреди и обичаји балканских сјидчара*. Књига 16, Београд: САНУ, Балканолошки институт.
- Антонијевић, Драгослав. 1990. *Ритуални транс*. Београд: САНУ, Балканолошки институт.
- Bandić, Dušan. 1990. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Elijade, Mirče. 1990. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Harner, Michael. 1980. *The Way of the Shaman*. New York: Harper & Row.
- Jung, Karl Gustav. 1990. *Dinamika nesvesnog*. Novi Sad: Matica Srpska, Imago.
- Matić, Vojin. 1985. *Trans i umetnost*. Novi Sad: Polja.
- Medi, Thanas. 2020. *Ultimul cuvânt al lui Socrat Buba*. Bucureşti: Eikon.
- Stojanjelović, Dragan. 2020. Pnēea raiului – simbolul trecerii în lumea de dincolo. *Memorialul Radu Flora, Documente 6*. Zrenjanin: Editura S.L.R. Vărșet, Editura ICRV Zrenianin.
- Stojanjelović, Dragan. 2020. *Transa religioasă la românii din Homolje*. Doktorska disertacija. Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara.
- Tocilescu, Grigore G. 1900. *Marturisiri Folkloristice*, Volulul II. Bucureşti: Tipografia „Corpului didactic“ C. Ispăescu și G. Bratanescu.
- Вајганд, Густав. 1997. *Аромуни*. том II. Београд: Српско-цинцарско друштво „Луњина“.

Primljeno: 07.11.2021.

Odobreno: 25.11.2021.

Dragan M. Stojanjelović

Trance in the Culture of Vlachs in Southern and Southeast Albania and in Vlachs From Homolje (Serbia) – Comparative Analysis

Abstract: The phenomenon of trance, a state of consciousness that is very similar in its manifestations to death, has always fascinated man, stimulating his curiosity. Science has not yet found a way out of this mystical, intriguing and intricate labyrinth of the human psyche, a phenomenon that takes place within the human invisible being. It is about various manifestations of the human soul, which for Jung is “the most opaque and inaccessible creation that scientific thought has ever dealt with”.

The aim of this paper is to notice similarities or differences in symptoms, manifestations and function of the phenomenon of mystical trance in Vlachs in southern and southeastern Albania and in the Vlachs from Homolje (Serbia), using the method of comparative and content analysis of the material collected in the field research, as well as information obtained from the narrator and available in ethnographic and other materials. During the analysis of the material, in the symptoms and manifestation of trance in both ethnic groups of Vlachs, certain elements were noticed that indicate the existence of specific archaic features such as ritual death, resurrection of neophytes, existence and mediation of the auxiliary spirits.

Keywords: trance, mystical-trance personalities, Vlachs, Albania, Homolje